

AKO JE TO S OCHRANOU ĽUDSKÝCH PRÁV VO VESMÍRE?

Mgr. Bibiana Bajzová je internou doktorandkou vo Výskumnom centre pre ľudské práva na Fakulte sociálnych a ekonomických vied UK. V rámci doktorandského štúdia sa zameriava na európske právo, medzinárodné právo, medzinárodné organizácie, ale najmä medzinárodné vesmírne právo a vesmírne politiky.

Pri debatách o vesmíre sa zvyknú – z pochopiteľných príčin – najčastejšie riešiť najnovšie misie, výskumy či pozorovania astronómov, no už menej sa hovorí o právnom aspekte využívania kozmického priestoru. Napriek nedostatočnému záujmu o túto tému aj zo strany nadnárodných autorít pritom nejde o zanedbateľnú záležitosť. Aktuálne platná medzinárodná právna úprava, ktorej základ stále tvorí *Kozmická zmluva* z roku 1966, totiž nereflektuje potenciálne hrozby vyplývajúce z čoraz expanzívnejšieho využívania kozmického priestoru ani v oblasti ochrany ľudských práv.

Ak chceme hlbšie preniknúť do problematiky medzinárodného vesmírneho práva, musíme sa vrátiť v čase, a to konkrétne do roku 1966, keď Valné zhromaždenie OSN prijalo viacero medzinárodných zmlúv a rozhodnutí. Jedným z nich bola totiž aj rezolúcia z 19. decembra ustanovujúca prijatie *Zmluvy o zásadách činnosti štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru vrátane Mesiaca a iných nebeských telies*, ktorá sa zvykne označovať aj ako *Kozmická zmluva*. Mimochodom, len tri dni predtým prešli schvaľovacím procesom v OSN aj prvé medzinárodné ľudskoprávne zmluvy: *Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach* a *Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach*. Hoci bol koncept ľudských práv známy už dlhšie, práve tieto medzinárodné pakty znamenali posun v kolektívnej akcii členských štátov a normatívne doplnenie medzinárodného systému ich ochrany, ktorý stavia na *Všeobecnej deklarácii ľudských práv*. Text uvedených medzinárodných zmlúv reagoval na

vtedajšie potreby a spoločný konsenzus štátov, deklarovaný prijatím týchto zmlúv, udal smerovanie tak vesmírnemu skúmaniu, ako aj konceptu ochrany ľudských práv.

Keď spoločný záujem zostane na papieri

Kozmická zmluva, ktorá sa stala súčasťou zmluvného systému OSN necelých šesť rokov po tom, čo sa do vesmíru dostal prvý človek – sovietsky kozmonaut Jurij Gagarin, a platí dodnes, vesmír označuje ako „spoločné dedičstvo ľudstva“, uznáva dobývanie vesmíru ako „spoločný záujem ľudstva“, všetky aktivity v tejto oblasti by preto mali byť „pre blaho celého ľudstva“. V tomto duchu zmluva apeluje na medzinárodnú zodpovednosť za činnosť štátov a mimovládnych orgánov v kozme. Spomína i zákaz rozmiestňovať v kozmickom priestore objekty s jadrovými či inými druhmi zbraní hromadného ničenia. Podľa tejto medzinárodnej zmluvy sú kozmos a nebeské telesá prístupné objavovaniu

všetkým štátom na základe princípu rovnosti a nepodliehajú národnému vlastníctvu žiadneho štátu. V čase, keď mali vesmírne preteky len dvoch vážnejších súperov a to, kam sa kozmický výskum posunie už v najbližších rokoch, tušila asi len sci-fi literatúra, boli takto naformulované základné princípy a zásady asi postačujúce. (I keď formulácia o konaní v prospech celého ľudstva už vtedy mohla vyznievať vágne.) Počas poslednej dekády sa však skúmanie a využívanie vesmíru stalo dostupným aj pre menšie krajiny. A vďaka spoločenskému, technologickému či vedeckému pokroku sa podmienky skúmania a využívania vesmíru neustále menia. Nič z toho však súčasná medzinárodná právna úprava nereflektuje adekvátne. Novodobé využívanie kozmického priestoru pritom zohráva zásadnú úlohu aj v našom každodennom živote (napr. pri geografickej lokalizácii, predpovedi počasia či prenose signálu pre TV, internet a pod.). Aj preto sa ochrana

kozmickeho priestoru a infraštruktúry stala integrálnou časťou vesmírnych aktivít, či už ide o ochranu pred prírodnými hrozbami, alebo ľudskými aktivitami.

Nové možnosti, nové výzvy

Ďalšou novodobou výzvou súvisiacou s kozmickým priestorom je existencia nefunkčných satelitov či rôznych iných objektov, ktoré nekontrolovateľne obiehajú okolo Zeme a môžu tak ohroziť funkčné misie. (Téme kozmického odpadu, ako i možnostiam jeho eliminácie sa podrobnejšie venuje článok na str. 22 – 23.) Hoci štáty disponujúce potrebnými technologickými kapacitami a prostriedkami prichádzajú s rôznymi riešeniami na odstránenie vesmírneho odpadu, mnohé z týchto riešení zároveň predstavujú aj potenciálne nebezpečnú technológiu, ktorá by mohla poškodiť aktíva iných aktérov. Nemálo otáznikov sa vynára aj v súvislosti s absenciou právnej úpravy medzinárodného práva pre využívanie kozmického priestoru súkromnými spoločnosťami. Niekoľko spoločností tak veselo predáva pozemky na Mesiaci a iných vesmírnych telesách. Argumentujú tým, že štát, v ktorom je ich spoločnosť zaregistrovaná, nepristúpil ku *Kozmickej zmluve*, takže sa

naň (a ani na ich spoločnosť) nevzťahujú z toho vyplývajúce záväzky. Podobne ako predaj pozemkov, problematikou sa môže stať aj ťažba nerastných surovín vo vesmíre, ktorá už nie je až takou vzdialenou hudbou budúcnosti. Spoločnosti avizujúce záujem o tento typ ťažby sa obhajujú, že si neplánujú privlastniť žiadne vesmírne teleso ani nechcú nadobudnúť suverenitu nad žiadnou časťou vesmíru. Na spomenuté výzvy, ako ani na množstvo prípadných ďalších aktuálna medzinárodná právna úprava neprináša odpovede.

Satelitey odhalujú genocídu i súkromie

Odborná diskusia o vzťahu medzi využívaním vesmírneho priestoru a ochranou ľudských práv sa zameriava najmä na vplyv vesmírnych aktivít a použitia vesmírnych technológií na individuálne ľudské práva na Zemi. Príkladom je využívanie satelitov na získavanie dôležitých informácií, ktoré nájdú uplatnenie napríklad vo forme spomínaného televízneho vysielania, telekomunikačných služieb či globálneho navigačného systému. Prostredníctvom týchto technológií si ľudia uplatňujú svoje právo na informácie, ale neustále sledovanie satelitmi môže aj vážne naštříbiť právo na súkromie.

Ľudské práva sú neodmysliteľne spojené aj s konceptom ľudskej bezpečnosti, pričom tá sa spája tak s existenciou jednotlivca, ako aj s existenciou sociálnych skupín, keďže je to základná podmienka našej existencie, rozvoja aj prežitia. Skúmanie a dobývanie vesmíru je však v medzinárodnom práve koncipované ako tzv. štátocentrické, keďže *Kozmická zmluva* ustanovila zodpovednosť štátov za všetky národné aktivity vo vesmíre, teda aj vrátane aktivít súkromných aktérov alebo mimovládnych organizácií. Rovnakým spôsobom je však v medzinárodnom práve určená aj zodpovednosť štátov za dodržiavanie ľudských práv. Ako však presadiť či uplatniť ochranu ľudských práv vo veľmi špecifickom vesmírnom prostredí? Vesmírne technológie je možné využívať v boji za environmentálnu bezpečnosť, na sledovanie migračných tokov alebo pri dosiahnutí potravinovej bezpečnosti, a to vďaka monitorovaniu plodín. Chcete konkrétne príklady? Medzinárodná mimovládna organizácia Amnesty International využila satelitné snímky na monitorovanie dodržiavania

ľudských práv v Burundi. Vďaka tomu sa roku 2016 podarilo potvrdiť a lokalizovať masový hrob v regióne Buringa. Podobne aj organizácia Human Rights Watch analyzovala satelitné snímky s cieľom upozorniť na možnú genocídu Rohingov v Mjanmarsku v súvislosti s ich násilným presunom mimo územia domovskej krajiny.

Úloha pre spoločenské vedy

Spoločenský aj technologický vývoj aj ďalej napreduje a vesmírne veľmoci pracujú na vývoji nových zbraní, antisatelitných strelách či možnostiach ďalšieho využitia informačných technológií. Tu vzniká potreba udržateľnej bezpečnosti vo vesmíre a nevyhnutnosti dodržiavania medzinárodného práva, a to tak v oblasti vesmírneho práva, ako aj ľudských práv. Keďže čoraz viac vidíme, že niektorí aktéri (nielen štáty, ale aj súkromné spoločnosti) sa odkláňajú od viac ako 50-ročnej kooperácie vo vesmíre založenej na *Kozmickej zmluve* a začínajú presadzovať svoje národné záujmy, ochrana kozmického priestoru pre blaho ľudstva aj na Zemi a predchádzanie potenciálnym útokom či negatívnym vplyvom na ľudské práva je čoraz dôležitejšou výskumnou otázkou práve pre spoločenskovedné disciplíny.

Ako postupovať, keď neexistuje *lex specialis* v oblasti ľudských práv aplikovateľná vo vesmíre, ktorý má prednosť pred všeobecným predpisom? Môžeme využiť *lex generalis* ako napríklad *Chartu OSN, Všeobecnú deklaráciu ľudských práv, Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach* a *Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach*? Ak áno, ktoré články týchto dokumentov sú relevantné a aplikovateľné aj v právnom režime pre vesmír? Môžeme z pohľadu aplikatívnej praxe nájsť inšpiráciu pri využívaní iného spoločného priestoru ľudstva? Výzvy technologického výskumu, ekonomických záujmov štátov a súkromných organizácií majú zásadný vplyv na koncept ľudskej bezpečnosti a ochranu ľudských práv na Zemi. Z tohto pohľadu práve spoločenskovedný výskum môže rámcovať využívanie kozmického priestoru a definovať pravidlá nielen normatívne, ale aj s konkrétnymi odporúčaniami pre prax.